

**УЗАГАЛЬНЕНА МОДЕЛЬ АНАЛІЗУ ІНЖЕНЕРНОЇ ПІДГОТОВКИ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ***Носов П.С.,**Одеський національний політехнічний університет, Херсонська філія*

Вступ. Одним із найважливіших завдань професійної освіти є зміцнення зв'язку теоретичних знань із практичними спеціальними вміннями та навичками. Відомо, що кожен суб'єкт навчання оперує образами, складні образи формуються на основі асоціативних зв'язків властивостей раніше сформованих образів, згідно з набутим рівнем світосприйняття суб'єкта навчання. Спостереження свідчать, що студенти вищих технічних закладів не повною мірою ототожнюють інженерну підготовку зі своєю майбутньою професією. Це можна пояснити недостатньо вираженими зв'язками між інженерними і спеціальними дисциплінами, що ізолюють інженерну підготовку. У зв'язку з цим суттєво знижується не тільки рівень мотивації під час вивчення інженерних дисциплін, але і те, що значний клас понять, що розглядається в інженерних фахових дисциплінах, практично не засвоюється.

Актуальність дослідження. Проблема, що склалася, може бути усунена насамперед викладачем, високий рівень педагогічної майстерності якого дозволяє постійно акцентувати увагу на ключових термінах, поняттях, принципах і пов'язувати їх з курсом спеціальної підготовки. Проте у більшості випадків сфокусувати належну увагу студентів на об'єктах вивчення інженерних дисциплін повною мірою не вдається. Таким чином, виникає суперечність між вимогами освітніх стандартів, принципів професійної освіти і дійсним рівнем інженерної підготовки студентів. Необхідність у вирішенні позначеної суперечності вказує на актуальність даної проблеми.

Постановка задачі. Не дивлячись на наявні причини такої проблеми, першочергова складність вибору методології, її рішення полягає у відсутності класифікації досліджуваних міждисциплінарних і міжоб'єктних зв'язків у рамках певної дисципліни або предметної області (Про). Відсутність вагових коефіцієнтів зв'язків, у свою чергу, не дозволяє об'єктивно оцінювати пріоритет відносин об'єктів вивчення. При цьому, відсутність інформаційної моделі студента (ІМС) не дає можливості проводити імітаційне моделювання в різних педагогічних ситуаціях, виконувати прогнозування можливих станів ІМС, що накладає невизначеність на навчальний процес у цілому.

Один з перших підходів рішення задачі класифікації міждисциплінарних зв'язків у даній проблемі був запропонований професором Растрігіним Л.А. і Еренштейном М.Х. [1]. Даний підхід базувався на побудові наближеної моделі знань суб'єкту навчання і адаптації до її властивостей для забезпечення найбільшої адекватності навчального

процесу відповідно до індивідуальних когнітивних властивостей. Надалі цей підхід отримав назву – мультилінгвістична адаптивно-навчальна технологія (МЛ-технологія). Указана технологія ґрунтується на моделюванні пам'яті суб'єкта в навчальному процесі [2]. У МЛ-технології пам'ять суб'єкта навчання представляється у вигляді сукупності певної кількості термінів. Так, при вивченні 1-ої ПрО, внаслідок поетапного поповнення знань, у пам'яті генерується нова множина термінів $K_N = \{k_1, \dots, k_N\}$ і їх значень. При актуалізації i -го терміну в пам'яті виникають асоціації з його значенням: $K_E = \{k_1, \dots, k_E\}$. При вивченні 2-ої ПрО через певний проміжок часу в пам'яті формуються нові значення для нових термінів і правил, множина яких позначена як $K_G = \{k_1, \dots, k_G\}$. Множину значень 2-ої ПрО – KG частково перекриває множина значень 1-ої ПрО – KE , оскільки кількість елементів множини KE в залежності від часу після кінцевого етапу навчання зменшується.

Не дивлячись на те, що результатом даного дослідження було знаходження функціональної залежності від часу засвоєння термінів, проте МЛ-технологія не враховує асоціативних зв'язків між термінами в рамках однієї ПрО. Крім того аналізувалися терміни – філологічні синоніми, а не властивості образів.

Результати досліджень. Одним із шляхів знаходження причин певних дій студента – це розгляд ситуації в рамках системного підходу. При цьому, ситуацію необхідно описати з урахуванням проявів попередньої інтелектуальної діяльності студента і визначити функціональні залежності між концептами ПрО – навчальними елементами. Для цього необхідно виконати ряд наступних завдань:

1. Провести класифікацію та індексацію всіх навчальних елементів, у межах дисципліни, що вивчається.
2. Представити навчальні елементи у вигляді складних об'єктів, властивості яких відображаються у відповідних когнітивних властивостях (КВ) [3, 4].
3. Визначити зв'язки між результатами рішення практичних завдань і КВ.
4. Визначити залежності зв'язків навчальних елементів у вигляді відносин КВ для окремо взятого студента.
5. Виконати композицію нечітких відносин КВ у вигляді кінцевої нечіткої множини.
6. Виділити класифікуючу нечітку множину професійних компетенцій студента з метою визначення схильності студента до напрямів майбутньої професії. З метою наочності, розглянемо послідовність результатів виконання завдань відносно фрагменту інтелектуальної діяльності студента. Припустимо, що студент ініціалізував зв'язки між навчальними елементами, які відображені на рисунку 1.

Таким чином, за допомогою (min-max) композиції можна відстежити зв'язки між навчальними елементами та їх вагові коефіцієнти. Під час аналізу зв'язків між навчальними елементами, представляється можливість

визначити нечіткі відносини КВ конкретного студента у вигляді нечіткого графа.

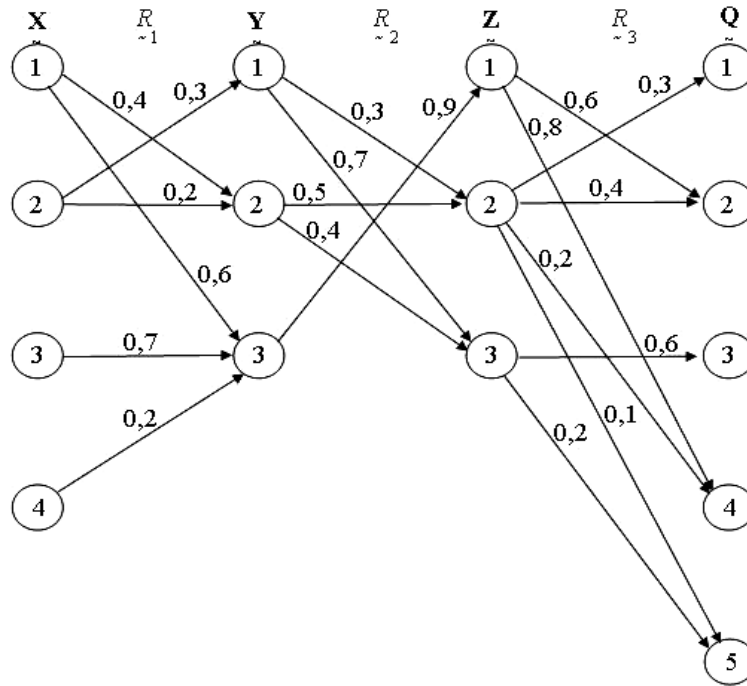

Рисунок 1. Нечіткі відносини множини навчальних елементів

Композиція нечітких відносин $R_{\sim 1} \circ R_{\sim 2} \circ R_{\sim 3}$, наведена таблично щодо множини навчальних елементів і тимчасових зрізів знань студента: X, Y, Z, Q.

$R_{\sim 1} \circ R_{\sim 2} \circ R_{\sim 3}$	q1	q2	q3	q4	q5
1	0,3	0,6	0,4	0,6	0,2
2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
3	0	0,6	0	0,7	0
4	0	0,2	0	0,2	0

Даний нечіткий граф є апроксимацією бінарного нечіткого відношення K , яке задається на базисній множині КВ і КВ', $K = \{ \langle kv_i, kv_j \rangle, \mu_K(\langle kv_i, kv_j \rangle) \}$, де $\mu_K(\langle kv_i, kv_j \rangle)$ – функція приналежності бінарного нечіткого відношення, яка визначається як відношення $\mu_K : KB \times KB' \rightarrow [0, 1]$, а через $\langle kv_i, kv_j \rangle$ позначений кортеж із двох елементів, при цьому $kv_i \in KB, kv_j \in KB'$. Параметри нечіткого графа дають можливість визначити результуючі нечіткі відносини КВ окремого студента. Для цього необхідно декомпонувати кожен КВ щодо графа. Отримані нечіткі множини, проаналізуємо по індексу нечіткості $\eta(KB_i)$ (1).

$$\eta(KB_i) = \frac{4}{N} \sum_{i=1}^N \mu_{KB_i}^-(x_i). \quad (1)$$

Дані KB студента вказують на відносини навчальних елементів інженерних і спеціальних дисциплін, утворюючи тим самим метадані – знання і правила, що визначають особливості моделі поведінки студента в навчальному просторі.

Наступним етапом дослідження є розробка формального апарату експертної системи для порівняння значень отриманих характеристик щодо бази знань професійних компетенцій. При розробці інтелектуальної експертної системи пропонується обрати нечітку модель. Це пов'язано з тим, що основна частина інформації про навчання студента може бути отримана експертним шляхом або у вигляді евристичних описів процесів. Первинний аналіз рівня інженерної підготовки студента може бути представлений декомпозицією підзадач по діагностиці окремих рівнів міждисциплінарних і міжоб'єктних взаємозв'язків.

Кожен такий рівень представляється у вигляді нелінійного об'єкта з множиною вхідних змінних $\{x_i\}, i = \overline{1, n}$ і однієї вихідної змінної $y = f_y(x_1, x_2, \dots, x_n)$.

Для встановлення залежності між $\{x_i\}$ і y зручніше використовувати якісні терми з наступних терм-множин, заданих на універсальній множині, де $R_i = \{r_i^1, \dots, r_i^{l_i}\}$ – терм-множина змінної $\{x_i\}, i = \overline{1, n}$ і $T = \{d_1, \dots, d_m\}$ – терм-множина змінної y .

Для опису нечіткої бази знань пропонується застосувати алгоритм Мамдані [5] (2).

$$\bigcup_{p=1}^{k_j} \left[\bigcap_{i=1}^n (x_i = r_i^{jz}) \text{ з вагою } \omega_{jz} \right] \rightarrow y = d_j, j = \overline{1, m}, \quad (2)$$

де r_i^{jz} – нечіткий терм, яким оцінюється значення входу x_i ,

t_j – нечіткий терм вихід, що описує y ,

m – кількість термів, використаних для лінгвістичної оцінки вихідних даних,

$\omega_{jz} \in [0, 1]$ – ваговий коефіцієнт правил з номером jz .

Алгоритм нечіткого логічного виводу залежить від функції приналежності $\mu^{r_i^{jz}}(x_i)$ входу $x_i \in [\underline{x}_i, \overline{x}_i]$ нечіткому терму, що представляє процес фазифікації змінної x_i :

$$r_i^{jz} = \int_{\underline{x}_i}^{\overline{x}_i} \mu^{r_i^{jz}}(x_i) / x_i. \quad (3)$$

У свою чергу фаззифікація змінної y , $t_j = \int_{\underline{y}}^{\bar{y}} \mu^{t_j}(y) / y$ здійснюється шляхом завдання функції приналежності $\mu^{t_j}(y)$ виходу $y \in [\underline{y}, \bar{y}]$ нечіткому терму-рішенню t_j . Ступінь приналежності $\{x_i\}$ нечіткому терму t_j з бази знань визначається системою рівнянь: $\mu^{t_j}(x_i) = \bigvee_{z=1}^{k_j} [\bigwedge_{i=1}^n \mu^{r_i^z}(x_i)]$, $j = \overline{1, m}$ і визначається як (4):

$$\tilde{y} = \bigcup_{j=1}^m \int_{\underline{y}}^{\bar{y}} \min(\mu^{t_j}(x_i), \mu^{t_j}(y)) / y. \quad (4)$$

Процес дефаззифікації пропонується проводити методом центру ваги для всіх змінних: $y = \int_{\underline{y}}^{\bar{y}} y \mu_y dy / \int_{\underline{y}}^{\bar{y}} \mu_y dy$.

Описана нечітка модель передбачає подальшу оптимізацію із застосуванням навчальної вибірки в конкретних педагогічних ситуаціях, налаштування моделі може здійснюватися як по структурі, так і по параметрах, залежно від стратегії застосування «м'яких обчислень» і еволюції ІМС. Така еволюція у рамках навчального процесу, передбачає зміну сталих взаємозв'язків навчальних елементів через зовнішні й внутрішні чинники. Через це, важливим етапом аналізу інженерної підготовки майбутніх фахівців – це вчасне виявлення тенденцій зміни зв'язків відносно навчальних елементів. Сигналом зміни таких зв'язків є симптоми, що повторюються, під час неспрацьовування визначених правил. Фіксація сигналів зміни зв'язків дозволяє класифікувати ІМС, визначити її приналежність до конкретної, ціле орієнтованої групи суб'єктів навчання. При цьому множина альтернатив у рамках навчального простору обмежена, оскільки існує максимум навчальних елементів певної інженерної дисципліни.

Ураховуючи вищезазначене, представимо задачу знаходження приналежності студента до конкретної, ціле орієнтованої групи суб'єктів навчання в термінах математичного апарату Парето оптимальних альтернатив нечіткого відношення переваги.

Хай на універсальній множині альтернатив X задані відносини переваги $R_1, R_2, \dots, R_m$, нечіткі з функціями приналежності $\mu_j(\zeta_i, \zeta_j)$, а також – вагові коефіцієнти відповідних відносин. Побудуємо згортку відносин

$R_1, R_2, \dots, R_m$ у вигляді перетину $Q_1 = \bigcap_{j=1}^m R_j$, з функцією приналежності (5):

$$\mu_{Q_1}(\zeta_i, \zeta_j) = \min\{\mu_1(\zeta_i, \zeta_j), \mu_2(\zeta_i, \zeta_j), \dots, \mu_m(\zeta_i, \zeta_j)\}. \quad (5)$$

Визначимо множину альтернатив, що не домінують Q_1^{na} на множині (Σ, Q_1) (6).

$$\mu_{Q_2}^{na}(\zeta_i) = 1 - \sup_{\zeta_j \in \Sigma} \left\{ \sum_{j=1}^m \mu_{Q_1}(\zeta_i, \zeta_j) - \mu_{Q_1}(\zeta_j, \zeta_i) \right\}. \quad (6)$$

Використовуючи згортку критеріїв, будемо нечітке відношення переваги Q_2 (7):

$$\mu_{Q_2}(\zeta_i, \zeta_j) = \sum_{j=1}^m \omega_j \mu_j(\zeta_i, \zeta_j), \sum_{j=1}^m \omega_j = 1, \omega_j \geq 0. \quad (7)$$

Знаходимо нечітку підмножину альтернатив, що не домінують відносно Q_2 (8):

$$\mu_{Q_2}^{na}(\zeta_i) = 1 - \sup_{\zeta_j \in \Sigma} \left\{ \sum_{j=1}^m \mu_{Q_2}(\zeta_j, \zeta_i) - \mu_{Q_2}(\zeta_i, \zeta_j) \right\}. \quad (8)$$

Знаходимо перетин множин Q_1^{na} та Q_2^{na} і загальну множину альтернатив, що не домінує $Q_{na} = Q_1^{na} \cap Q_2^{na}$ з функцією приналежності $\mu_{na}(\zeta_i) = \min\{\mu_{Q_1}^{na}(\zeta_i), \mu_{Q_2}^{na}(\zeta_i)\}$. Тоді раціональним уважатиметься вибір альтернатив із множини (9).

$$\Sigma_{na} = \left\{ \zeta_i^+ : \mu_{na}(\zeta_i^+) = \sup_x \mu_{na}(\zeta_i), \zeta_i \in \Sigma \right\}. \quad (9)$$

Визначивши рівень переваг студента, з'являється можливість у визначенні ймовірності переходу в один з проміжних станів ІМС: $G_i = f(\Sigma_{na})$.

G_0 – аналіз навчального простору;

G_1 – вибір стратегії навчання;

G_3 – тактика вивчення дисциплін згідно зі сформульованими перевагами ІМС.

Відповідно до теореми Колмогорова [6], отримуємо систему рівнянь (10):

$$\begin{cases} \frac{dG_0(\tau)}{dt} = -g_{01}G_0(\tau) + g_{10}G_1(\tau); \\ \frac{dG_1(\tau)}{d\tau} = -(\tau_{10} + \tau_{12})G_1(\tau) + \tau_{01}G_0(\tau); \\ \frac{dG_2(\tau)}{d\tau} = \tau_{12}G_1(\tau) - \tau_{21}G_2(\tau); \\ G_0(\tau) + G_1(\tau) + G_2(\tau) = 1; G_0(\tau) = 1, G_1(\tau) = 0, G_2(\tau) = 0. \end{cases} \quad (10)$$

Статичним рішенням даної системи рівнянь буде:

$$G_1 = \frac{g_{01}}{g_{10}},$$

$$G_2 = \frac{g_{01}g_{12}}{g_{21}g_{10}}.$$

Таким чином, на базі марківських дискретних однорідних ланцюгів з'являється можливість виконати оцінку ймовірності переходу ІМС у нові стани з урахуванням індивідуальних особливостей та інтересів студентів до навчальних дисциплін.

Висновки. У даній роботі розглянуто основні принципи і комбінації застосування математичних моделей, спрямованих на вирішення проблеми виявлення зв'язків між інженерними і спеціальними дисциплінами в ході підготовки студентів. Використання узагальненої моделі спрямовано на формалізацію і упорядковування бази знань ІМС. Застосування експертної системи підтримки прийняття рішень дасть можливість зменшити суб'єктивний вплив на інженерну підготовку студентів, а також підвищити інформативність навчального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Растринин Л.А., Эренштейн М.Х. Адаптивное обучение с моделью обучаемого. – Рига : Знание, 1988. – 160 с.
2. Ковалев И.В., Ступина А.А., Суздалева Е.А. Информационно-алгоритмическое обеспечение мультилингвистической обучающей технологии : материалы 4-й региональной НМК [«Современное образование: массовость и качество»]. – Томск : ТГУСУР, 2001. – С. 98–99.
3. Солсо Р. Когнитивная психология. – 6-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 589 с.
4. Носов П.С., Яковенко О.Є., Тонконогий В.М. Використання компонентів мислення експертними системами, як фактору адаптивного впливу в автоматизованих навчальних системах : труды Одес. политехн. ун-та. – Одеса : ОНПУ, 2005. – Спецвыпуск. – С. 101–105.
5. Леоненков А.В. Нечеткое моделирование в среде MATLAB и fuzzyTECH. – СПб. : БХВ-Петербург, 2005. – 736 с.
6. Портенко Н.И., Скороход А.В., Шуренков В.М. Марковские процессы // Итоги науки и техники. Современные проблемы математики. – М. : ВИНТИ, 1989. – 248 с.